

Maciej Kaczmarek, Mateusz Wawrzyniak

Dwie fibule z wczesnej epoki żelaza odkryte bezkontekstowo we wschodniej Wielkopolsce

W ostatnich latach zbiory placówek muzealnych w Polsce zapełniły się różnymi zabytkami metalowymi znajdowanymi podczas tzw. poszukiwań detektorystycznych. Bardzo często są to fibule, głównie z okresu wpływów rzymskich, jakkolwiek zdarzają się również wyroby z innych okresów pradziejów i wczesnego średniowiecza. W niniejszym artykule przedstawiamy dwie zapinki z wczesnej epoki żelaza, pochodzące ze wschodniej Wielkopolski, które zostały niedawno przekazane do Działu Archeologicznego Muzeum Okręgowego w Koninie¹.

Na pierwszą z fibul (Ryc. 1: 1; 2) natrafiono w czerwcu 2015 roku, w trakcie penetracji powierzchni stanowiska Konin 115 (AZP 57–40/90). Z relacji osoby przedstawiającej okoliczności odkrycia fibuli wynikało, iż w jej pobliżu (niestety bez precyzyjniejszego określenia lokalizacji) znaleziono także mocno zniszczone dółko brązowe z pozostałościami drewnianego uchwytu w tulejce. Stanowisko położone jest na gruntach miasta Konin, woj. wielkopolskie, na zabagnionym dnie doliny zalewowej lewego brzegu Warty, w obrębie Doliny Konińskiej będącej częścią Niziny Południowowielkopolskiej (Kondracki 1981, 313).

Drugą z zapinek odkryto w sierpniu 2011 roku w Chrapczewie, gm. Dobra, pow. turecki, woj. wielkopolskie, nieco ponad 50 km na południowy-wschód od Konina (Ryc. 1: 2; 3), w obrębie Wysoczyzny Tureckiej stanowiącej część Niziny Południowowielkopolskiej (Kondracki 1981, 312). Znaleźiska tego nie przypisano do konkretnego stanowiska archeologicznego.

Brązowa fibula z Konina zachowała się niemal w całości, brakuje w niej jedynie kolca (Ryc. 1: 1; 2). Okaz ma formę zbliżoną do dwuramiennego krzyża, gdzie kabłąk wykonany z drutu o przekroju półkolistym zakończony został trzema nierównymi tarczkami z lekkim zagłębieniem pośrodku oraz dwoma stożkowatymi guzkami o ściętych i lekko zagłębionych wierzchołkach, umocowanymi nad pochwętką; analogiczne zagłębienie występuje na środku kabłąka. Fibulę z Konina najpewniej wykonano w całości techniką odlewu, a następnie poddano plastycznej obróbce wykańczającej, m.in. krawędzie podstaw tarczek o kształcie stożków ozdobiono ukośnymi nacięciami wykonanymi puncą o prostym ostrzu. Od spodu znajdują się elementy do mocowania kolca: ucho oraz pochwętka sporządzone z cieńszego drutu brązowego, odlanego łącznie z kabłąkiem.

Wymiary zapinki: długość kabłąka – 64 mm, z tarczką 85 mm; długość górnego ramienia poprzecznego – 12 mm, z tarczkami – 44 mm; długość dol-

¹ Serdecznie dziękujemy mgr Katarzynie Schellner i mgr. Krzysztofowi Górczy-
cy za udostępnienie zapinek do publikacji.

nego ramienia poprzecznego – 35 mm, z tarczkami 74 mm; średnice dwóch mniejszych tarczek – około 18 mm, większej tarczki – 21 mm, średnice stożkowatych guzków – około 15 mm; wysokość tarczek – 13 mm.

Zapinki nie poddano konserwacji, jej powierzchnia w niektórych miejscach pokryta jest rdzawym nalotem, być może z powodu zalegania w pobliżu złoża rudy darniowej. W kilku miejscach na powierzchni fibuli znajdują się ogniska korozji, tzw. złośliwej patyny (Ryc. 2).

Z brązowej, pokrytej patyną zapinki pochodzącej z Chrapczewa zachował się jedynie kabłąk i nieznaczny fragment nóżki (Ryc. 1: 2; 3). Wykonany z blaszki, łagodnie wygięty i listkowato rozszerzony w partii centralnej kabłąk uległ złamaniu po obu przeciwnych stronach, tj. w miejscach łączenia z główką (sprężyna) i nóżką, a ponadto trzykrotnie został nieznacznie wyszczerbiony na jednej z krawędzi. Środkiem biegnie cienkie żeberko, dzielące kabłąk na dwie symetryczne połowy, natomiast wzdłuż krańców obu boków wykonano delikatne żłobki, za sprawą których krawędzie zdają się być również uformowane w postaci delikatnych żeberek (Ryc. 3). Wymiary kabłąka zapinki wynoszą: długość – 39 mm, szerokość – 17 mm, szerokość u podstawy nóżki – 8 mm.

Fibulę odkrytą w Koninie (Ryc. 1: 1; 2) cechuje brak bliskich odpowiedników wśród okazów ujawnionych dotąd na ziemiach polskich, jakkolwiek nawiązuje ona do relatywnie nielicznych zapinek krzyżowych, znanych z inwentarzy kultury pomorskiej. Trudno byłoby ją jednak przypisać do któregoś z wyróżnianych w tej grupie morfotypów: Tłukomy bądź Sinołęka (Gedl 1993; 2004, 133–136). Okaz ujawniony w Koninie ma odlany w całości krzyżowy korpus z brązu, jednak odmiennie od obu wspomnianych wyżej typów ukształtowane zakończenia ramion, które przyjmują postać niewielkich tarczek i guzów, zbliżonych do tych, jakie występują na niektórych fibulach o konstrukcji późnohalsztackiej (np. Gedl 2004, Taf. 58: 294, 59: 307, 320, 60: 325, 337). Właśnie te cechy wobec braku kontekstu pozwalają datować zapinkę z Konina na fazę Ha D. Kabłąk zapinki znaleziony w Chrapczewie (Ryc. 1: 2; 3) należy najprawdopodobniej do okazu wchodzącego w skład szerokiej grupy typologicznej fibul późnohalsztackich, określanych jako zapinki z ozdobną nóżką (*Fusszierfibeln*), rozpowszechnionych od północnej części Półwyspu Pirenejskiego i północnej Italii, przez południową i wschodnią Francję, Szwajcarię, Austrię oraz większość obszaru Niemiec, i od ponad półwiecza traktowanych w literaturze archeologicznej jako wyznacznik fazy Ha D₃ (Zürn 1952, 44). Szczegółowe studia, prowadzone od wielu lat nad tą kategorią wyrobów z ziem polskich, znanych tutaj w liczbie ponad 110 egzemplarzy, zawdzięczamy Z. Woźniakowi (1979; 1995; 2010a; 2010b; 2011). Na nich, jak również na zbiorczym opracowaniu fibul z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, jakie ujawniono w dorzeczu Odry i Wisły, pióra M. Gedla (2004), opieramy ustalenia dotyczące prezentowanego tutaj znaleziska ze wschodniej Wielkopolski.

Znalezisko z Chrapczewa reprezentuje zapewne młodszy i najbardziej formalnie wyodrębniający się zbiór zapinek typu *Fusszierfibeln*, oznaczo-

nych mianem *typu Wymysłowo-Wróblewo*². Są to dwudzielne fibule kuszowate z charakterystyczną dla Lt A bardzo krótką pochewką, o wierzbowatym i w przekroju najczęściej daszkowatym kabłąku, zdobionym pośrodku i przy krawędziach wzdłużnymi żłobkami lub niewielkimi żeberkami. Cechą dystynktywną tych zapinek jest jednak wydłużenie i silne zagięcie ku górze przedniej części kabłąka, na którego końcu umieszczano ozdobny guzik, analogiczny jak na nóżce; guzki mają zwykle formę stożkową, niekiedy profilowaną (Gedl 2004, 115, Taf. 60: 334A-338, 61: 340-344; Woźniak 2010b, 54-56, ryc. 2).

Fibule zgromadzone w typie Wymysłowo-Wróblewo tworzą zbiór 16 egzemplarzy (bez opisywanego tutaj egzemplarza z Chrapczewa), występujących niemal wyłącznie w zespołach kultury pomorskiej, w dość symptomatycznej konfiguracji przestrzennej – od Pomorza Wschodniego, poprzez Wielkopolskę, po północny skraj Dolnego Śląska i Małopolskę – nasuwającej skojarzenia, obecnie raczej trudne do udowodnienia, z kierunkiem nasuwania się tej kultury w zachodniej Polsce (Ryc. 4). M. Gedl (2004, 117) zapinki tego typu datuje na Ha D, natomiast zarówno wcześniejsze, jak i obecne ustalenia Z. Woźniaka (1979, 142-143; 2010a, 16; 2010b, 56; także Kaczmarek 1993, 243) sytuują tego typu wyroby w czasach odpowiadających samemu początkowi Lt A. Zdaniem ostatniego z wymienionych badaczy element wyróżniający zapinki typu Wymysłowo-Wróblewo, a więc tzw. przednia nóżka, przypomina powszechną na obszarach zajętych przez kulturę lateńską w Lt A modę na podwajanie motywów zdobniczych. Stąd można zakładać, że podjęcie na ziemiach polskich wytwarzania takich zapinek było prawdopodobnie inspirowane wczesną stylistyką sztuki celtyckiej, szczególnie zaś zapinkami typu *Doppelvogelkopffibeln*, do których grupy południowej nawiązują fibule typu Wymysłowo-Wróblewo. Jednak symetryczne umieszczanie na przedłużeniu kabłąka drugiej nóżki uznać należy za innowację brązowników z kultury pomorskiej. Najbliższe egzemplarzom znanym z ziem polskich są fibule datowane w środowisku celtyckim pomiędzy nieco po 500 r. p.n.e. a ok. 420 r. p.n.e. (Trachsel 2004, 88), co ostatecznie pozwala na umieszczanie rodzimych znalezisk w przedziale czasowym odpowiadającym „wczesnemu Lt A” (Woźniak 2010b, 56, 82).

Zaprezentowane dwie fibule, odkryte we wschodniej Wielkopolsce, przy „pierwszym kolanie” Warty, w niedalekiej odległości od siebie, mogłyby wnieść znacznie więcej informacji do studiów nad datowaniem przełomu okresu halszackiego i przedrzymskiego, gdyby zarejestrowano również ich kontekst depozycyjny. Uniemożliwił to jednak charakter odkryć, dokonanych przez poszukiwaczy-amatorów. Kabłąk fibuli typu Wymysłowo-Wróblewo z Chrapczewa stanowi obecnie najdalej na wschód wysunięte znalezisko relatywnie zwartego zasięgu występowania tej formy, jeśli pominąć odosobniony okaz

² Za Z. Woźniakiem (2010b, 45 przypis 9) przyjmujemy podwójne oznaczenie typologiczne tych zapinek, nazywanych zamiennie typem Wróblewo (Kaczmarek 1993, 245) bądź typem Wymysłowo (Parzinger 1994, 514-516; Gedl 2004, 115).

z Komorowa we wschodniej Małopolsce (Ryc. 4). Tym samym teza Z. Woźniaka (2011b, 82) o lokalnym, wielkopolskim charakterze wytwórczości tych zapinek zaczyna nabierać największego prawdopodobieństwa. Z kolei zapinkę krzyżową ujawnioną luźno w Koninie, która stanowi na razie formę odosobnioną na ziemiach polskich, należy traktować albo jako wyrób wykonany na indywidualne zamówienie i stąd niepowtarzalny, albo jako wzór replikowany w niewielkiej liczbie egzemplarzy. Niemniej jednak związek tej fibuli z późnym okresem halsztackim zdaje się nie ulegać wątpliwości.